

94
0-34

-5509

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA
O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

MIRZO ULUG'BEK NOMIDAGI O'ZBEKISTON
MILLIY UNIVERSITETI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
O'ZBEKISTONNING ENG YANGI TARIXI MASALALARI
BO'YICHA MUVOFIQLASHTIRUVCHI METODIK MARKAZ

O'ZBEKISTON

TARIXI

1 kitob

Срание



O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi
«Fan» nashriyoti davlat korxonasi
Toshkent – 2018

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT VILOYATI CHIRCHIQ
DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
AXBOROT RESURS MARKAZI

UO'K: 94 (575.1)(075.8)
KBK: 63.3 (50)ya73

O' - 34 Oliy o'quv yurtlarining tarix fakulteti talabalari uchun darslik
Ta'lim yo'nalishi: 5120300 - Tarix (jahon mamlakatlari bo'yicha)

Oliy o'quv yurtlari tarix yo'nalishi bakalavriat talabalari uchun mo'ljallangan ushbu «O'zbekiston tarixi» darsligining I kitobi eng qadimgi davrlardan boshlab XIV asrning o'rtalariga qadar bo'lgan davrni o'z ichiga qamrab olgan. Mazkur darslik mustaqillik yillarida olib borilgan tadqiqotlarning umumiy tirof etilgan tajribalari bilan boyitilganligi, fan bo'yicha innovatsiyalar o'quv jarayoniga joriy etilganligi bilan ilgari o'quv adabiyotlaridan farq qiladi.

Ushbu darslik ma'lumotlardan magistrlar, izlanuvchi-tadqiqotchilar, o'qituvchilar va tarixchi olimlar ham foydalanishlari mumkin.

Mas'ul muharrir:
A.S. SAGDULLAYEV,
tarix fanlari doktori, professor, akademik

Tahrir hay'ati:
t.f.d. ABDULLAYEV R.M., t.d.f, prof. AGZAMOVA G.A., t.f.d., prof. MAVRULOV A.A.,
t.f.d., prof. MURTAZAYEVA R.H., t.f.d., prof. RAHIMOV M.A., t.f.d., akad.
SAGDULLAYEV A.S., t.f.d. YUNUSOVA X.E.

Taqrizchilar:
R.X. SULAYMONOV,
tarix fanlari doktori, professor
M.Sh. QIDIRNIVAZOV,
tarix fanlari doktori, professor

B.B. AMINOV,
tarix fanlari nomzodi
A.T. ZAMONOV,
tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori

Darslik O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta
maxsus ta'lim vazirligi tomonidan nashrga tavsiya etilgan
(2018-yil 14-iyundagi 531-son buyruq).

UO'K: 94 (575.1)(075.8)
KBK: 63.3 (50)ya73

ISBN: 978-9943-19-483-0

© O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi
«Fan» nashriyoti davlat korxonasi

MUNDARIJA

Kirish	6
1-mavzu. «O'zbekiston tarixi» fani to'g'risida umumiy ma'lumotlar	13
1.1. O'zbekiston tarixi fanining ijtimoiy fanlar tizimida tutgan o'rni. Fanining maqsadi, vazifalari va ahamiyati	13
1.2. O'zbekiston tarixi fanining nazariy-uslubiy asoslari va dolzarb masalalari	17
1.3. O'zbekistonning qadimgi va o'rta asrlar tarixini davrlashtirish. Jahon tarixini davrlashtirish to'g'risidagi nazariyalar	22
1.4. Manbashunoslik va tarixshunoslik masalalari	28
2-mavzu. O'zbekiston tarixining eng qadimgi davri	35
2.1. Insoniyatning dastlabki ajdodlari. Antropogenez jarayoni	35
2.2. Paleolit - qadimgi tosh davri tarixi	40
2.3. Mezolit, neolit va eneolit davri tarixi	48
2.4. Ibtidoiy e'tiqodlar va tasviriy san'at	60
3-mavzu. Bronza davri tarixi	66
3.1. Ziroatchilik va chorvadorlar madaniyatleri doirasining kengayib borishi	66
3.2. Ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlari	71
3.3. Madaniy aloqalar aholi va etnik jarayonlar	75
4-mavzu. O'zbekiston davlatchiligi shakllanish asoslari	83
4.1. Ilk davlatlar rivojlanishining davrlashtirishi	83
4.2. Boshqaruv tizimi va ilk davlatlar paydo bo'lishining ijtimoiy- iqtisodiy va siyosiy asoslari	86
4.3. Davlatchilik kelib chiqishiga doir nazariyalar. Davlat shakllari va boshqaruv tizimi	95
5-mavzu. «Avesto» va zardushthylik	101
5.1. «Avesto» tarixiy manba sifatida	101
5.2. Geografik-hududiy nomlar. Ijtimoiy-iqtisodiy ma'lumotlar va siyosiy tarix	108
5.3. Diniy falsafa va dafn etish marosimlari	112
5.4. Axiologiy va huquqiy qoidalari. Jinoyat va jazo turlari	116

6-mavzu. Qadimgi davlatlar tarixi	122
6.1. Qadimgi fors bitiklari va ilk yunon manbalari	122
6.2. Tarixiy-madaniy viloyatlar va qadimgi davlatlar	130
6.2.1. Qadimgi Baqtriya	130
6.2.2. Sug'd (Sug'diyona)	134
6.2.3. Qadimgi Xorazm	135
6.2.4. Sak-massageklar	134
6.2.5. Choch va Farg'ona	141
7-mavzu. Mil. avv. VI-IV asrlar tarixi.	146
O'rta Osiyo Ahamoniylar davlati tarkibida.	146
7.1. Siyosiy tarix	146
7.2. Iqtisod va ijtimoiy tuzum	151
7.3. Din	157
8-mavzu. Makedoniyalik Aleksandrning Baqtriya va Sug'diyonaga yurishlari	162
8.1. Yozma manbalar ma'lumotlari	162
8.2. Siyosiy voqealar Aleksandr va Spitaman	171
Yunon-makedonlarga qarshi kurash	177
8.3. Tarixiy geografya	177
9-mavzu. O'zbekistonning antik davr davlatchiligi.	186
Salavkiylar va Yunon-Baqtriya davlatlari	186
9.1. Salavkiylar davlati	186
9.2. Yunon-Baqtriya davlati	192
9.3. Antik davr shaharsozlik va me'morchilik an'analari	194
10-mavzu. Xorazm, Qang' Davan, Yuechi-Kushon va Kushon davlatlari	200
10.1. Xorazm davlati	200
10.2. Qang' davlati	208
10.3. Davan davlati	215
10.4. Yuechi-Kushon va Kushon davlati	221
11-mavzu. Ilk o'rta asrlar tarixi	240
11.1. Kidariylar, xioniyalar va eftaliylar	240
11.2. Turk xoqonligi davrida O'rta Osiyo	252
11.3. Arab xalifaligi davrida Movarounnahr	264
11.4. Arablar bosqiniga qarshi kurash. Movarounnahrda ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar	269
12-mavzu. IX-XII asrlar tarixi	280
12.1. Arab xalifaligining parchalana borishi. Tohiriyalar davrida Movarounnahr va Xuroson	280

12.2. Somoniylar hukmronligi davri	287
12.2.1. Ijtimoiy-iqtisodiy hayot	294
12.3. Qoraxoniylar davlati	301
12.4. Qoraxoniylar, G'aznaviylar, Saljuqiylar va Xorazmning siyosiy munosabatlari	313
12.5. Xorazmshohlar – Anushteginiylar davlati	331
13-mavzu. O'rta Osiyo xalqlari hayotida IX-XII asrlarda yuz bergan Uyg' onish davri. Ajdodlarimizning jahon sivilizatsiyasiga qo'shgan hissasi	362
13.1. IX-XII asrlarda madaniy yuksalish omillari. O'rta Osiyolik buyuk qomusiy allomalarning insoniyat tamadduni rivojiga qo'shgan hissasi	363
13.2. Xorazm Ma'mun akademiyasida ilm-fanning rivojlanishi	385
13.3. IX-XII asrlarda islom dini va tasavvuf tarixdagi Buyuk muhaddis va dinishunos olimlar	390
13.4. Me'morchilik va san'at	404
14-mavzu. O'rta Osiyoga mo'g'ullar bosqini va unga qarshi kurash	410
14.1. Mo'g'ul davlatining tashkil topishi. Chingizxon va Muhammad Xorazmshoh munosabatlari	410
14.2. Movarounnahrda mo'g'ul bosqinining amalga oshirilishi	420
14.3. Jaloliddin Manguberdi – Varan qahramoni	433
14.4. Mo'g'ullar istilosidan keyingi siyosiy vaziyat Chig'atoy ulusi davridagi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar	445
14.5. XIII asrning ikkinchi yarmi va XIV asrning birtinchi yarmidagi madaniy hayot	454
15-mavzu. Buyuk ipak yo'li – mulqot va hamkorlik yo'li	459
15.1. Eng qadimgi aloqa yo'llari	459
15.2. Buyuk ipak yo'li shakllanishi va taraqqiyot bosqichlari	468
15.3. O'rta asrlar davri savdo-iqtisodiy yo'llari	474
15.4. Buyuk ipak yo'li va hozirgi zamon	478
16-mavzu. Etnogenez va etnik tarix masalalari	482
16.1. Etnogenez va etnik jarayonlarning xususiyatlari	482
16.2. Qadimgi migratsiyalar va etnomadaniy jarayonlar	486
16.3. O'zbek xalqining shakllanishi masalasi	492
GLOSSARIY	499

Kirish

O'zbekiston tarixi chuqur ildizlarga va boy madaniy merosga, o'limas an'alarga ega. Bir necha ming yillar silsilasida rivojlanib kelayotgan bu tarix qadimda Turon, Turkiston deb atalgan hozirgi siyosiy jo'g'rofiyaga tutash hududlarda yashab kelgan ajdodlarimizning, shu mamlakatning o'timishi sifatida o'rganiladi.

Ijtimoiy-gumanitar fanlar tizimidagi tarixiy tadqiqotlar doim yangi manbalar va ilg'or yondashuvlar hisobiga to'ldirib, tuzatib borilishi lozim. Chuqur manbaviy va ilmiy asosdagi izlanishlar va muhokamalarni natijasida yoziladigan tarix, shubhasiz, boshqa ijtimoiy-gumanitar yo'nalishlarning mazmuni, mohiyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatishini alohida qayd etishimiz mumkin. Shu jihatdan ham, Vatani tarixini yoritishda olimlardan, keng jamoatchilik oldida mas'uliyat bilan yondashish talab etiladi. Mustaqillikcha bo'lgan davrda xalqimizning o'z erki, huquqi qo'liga bo'lmagani bois tor nuqtayi nazaridan sharh berilgan yoki buzib ko'rsatilgan tarix sahifalari qaytadan ko'rib chiqishga muhtoj edi.

O'zbekiston tarixida jahonshumul yangilanish va o'ziga xos milliy uyg'onish davrini boshlab bergan mustaqillik ko'p elati xalqimiz uchun o'zini tobora anglashi va dunyoga yangicha qarashi uchun ulkan ahamiyatga ega bo'ldi. Istiqbol o'zbek xalqi hayotida tub ma'naviy yangilanish yo'lini ochib berdi. Mamlakatimizning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayoti sohalarida keng gamrovli islohotlar boshlandi.

O'zbekiston Respublikasi mustaqil, suveren davlat sifatida jahon tarixida abadiy o'rindi. Biz hozirgi davrdagi tinchlik, barqarorlik va totuvlik, milliy taraqqiyot sharoitida mustaqillik mohiyatini chuqur anglab, xalqimiz tarixidagi bunyodkorlikka intilish, vatandarvarlik namunalari, buyuk ajdodlarimizning betimsol jasorati va ezgu ishlarini doimiy ravishda yodda tutishimiz lozim. Tarix – qadriyat, o'zlik manbavi va yo'l ko'rsatuvchi ulug' muallimdir. Vatani tarixini sevib o'rganish kishiga nafaqat o'zligini anglashga yordam beradi, balki o'tirishdan kerakli saboq chiqarish, milliy mentalitet, qadriyatlarini chuqur bilgan holda mos istiqbol va taraqqiyot yo'lini belgilash uchun dasturlamal bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Hozirgi bosqichda ko'p asrlik O'zbekiston tarixini yozish asosan tariximizning yangi qirralarini kashf etish; tuzatishlar kiritish, turli tarixiy bosqichlardagi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot o'zgarishlari hamda mash-

hur tarixiy shaxslar faoliyati, yirik tarixiy voqealarni tizimli ravishda tadqiq etish bilan amalga oshirilmogda. Bugungi O'zbekiston va uning tarixiy makoni dunyo sivilizatsiyasi beshiklaridan biri sifatida keng e'tirof etilayotgani bejiz emas.

O'zbekiston hududida yelkama-yelka istiqomat qilib kelayotgan xalqlarning tarixi nafaqat biz uchun, balki dunyo tamadduni taraqqiyotining ajralmas bo'lagi sifatida global ahamiyatga ham ega. Shu paytgacha topilgan, o'rganilgan tarixiy manbalar, moddiy ashyoviy dalillarga ega arxeologik qazilmalar, xalq og'zaki ijodi namunalari fikrimizni tasdiqlaydi. Hatto jahon tarixchilarining ilmiy merosiga aylangan, qadimiy Ipak yo'lining manzilgohlari hali-hamon dunyo hamjamiyati oldida O'zbekistonning tanilishi uchun xizmat qilmoqda. Bu qadimiy va tabarruk zaminda shunday buyuk allomalar, fozil-ufuzalalar, siyosatchilar, donishmandlar va sarkardalar yashab o'tgan ki, ularning qoldirgan ezgu ishlari, g'oyalari xalqaro e'tirofga sazovor bo'lmogda. Diniy va dunyoviy ilmlarning asoslari shu yerda yaratilgan, sayqal topgan. Miloddagacha va undan keyin qurilgan murakkab suv inshootlari, osori atiqalar dehqonchilik, hunarmandchilik madaniyati, me'morchilik va shaharsozlik san'ati yuksak bo'lganligidan darak beradi. Izlanishlar natijasida qo'lga kiritilgan ko'plab qadimgi tosh-yozuvlar, bitiklar, kutubxonalarda saqlanayotgan qo'lyozmalar, ijtimoiy-maishiy hayotning turli jabhalariga oid o'n minglab qimmatbaho asarlar o'lka xalqlari ma'naviyatining yuksakligini namoyan qilib turibdi. Ota-bobolarimizning asrlar mobaynida to'plagan hayotiy tajribalari, diniy, axloqiy, ilmiy qarashlarini sinchiklab o'rganishdan milliy hamjihatlikni mustahkamlash va O'zbekistonda rivojlangan davlatlar gatoriga olib chiqishda unumli foydalanish mumkin. O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I. Karimov aytganidek, «...kim bo'lishidan qat'i nazar, jamiyatimizning har bir a'zosi o'z o'tirishini yaxshi bilisa, bunday odamlarni yo'ldan urish, har xil aqidalar ta'siriga olish mumkin emas. Tarix saboqlari insonni hushyorlikka o'rgatadi, irodasini mustahkamlaydi»¹.

Mustaqillikka erishganimizdan so'ng tarixiy adolatni qayta tiklash, ma'naviy jarayonlarni tubdan o'zgartirish va dunyodagi boshqa xalqlar bilan o'zaro manfaatli aloqalarini rivojlantirish, qardoshlik rishtalarini tiklash yo'lidagi ko'p ishlar qilib kelimmogda. To'бора globallashib borayotgan dunyoda O'zbekiston Respublikasining

¹ Karimov I. A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. – Toshkent, 1998. – B.3-4.

munosib o'rnini saqlab qolish va milliy davlatchilik qurish yo'lini davom ettirish tarixiy tadqiqotlarni kengroq rakursda olib borishni taqozo etmoqda.

Ayniqsa 2016-yildan keyin Prezident Shavkat Mirziyoyev mamlakat rahbari etib saylanganidan so'ng mustaqil O'zbekiston tarixida yangi bir bosqich boshlandi. Bu xalqni yanada yaqinroq tushunish, doimiy mulogotni yo'lga qo'yish, modernizatsiya jarayonlarini tezlashtirish va eng muhimi innovatsion yondashuv asosida hayotimizni yangicha qurish davriga start berildi. Yuqorida tamoyillarga huquqiy asos sifatida Prezident Sh. Mirziyoyev tomonidan taklif qilingan va keng xalq muhokamasidan so'ng amalga tatbiq etila boshlangan «2017–2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshita ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida ko'zda tutilgan mamlakatimizni modernizatsiya qilishning ustuvor vazifalari barha soha va tarmoqlar qatori ta'lim tizimini ham takomillashtirish, soha uchun yangi imkoniyatlar yaratishni talab qilmoqda.²

Mamlakatimizda muayyan yangicha ta'lim tizimini rivojlantirishda yoshlarimizni istiqbol g'oyalari ruhida tarbiyalashga ko'maklashadigan boy tariximizni, ma'naviy qadriyatlarimizni aks ettiradigan zamonaviy o'quv qo'llanma va darsliklar katta o'rin tutadi. Bu borada O'zbekiston tarixi muammolarini yangi asoslarda tadqiq etish, tarixni o'rganishga xohis, haqoniy yondashib, bu fanni o'qitish uslubiyatini takomillashtirish o'z dolzarbligi bilan ajralib turadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2017-yil 30-iyunda «O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi huzurida O'zbekistonning eng yangi tarixi bo'yicha Jamoatchilik kengashi faoliyatini tashkil etish to'g'risida»gi qarorni imzoladi. Ushbu hujjat O'zbekiston milliy davlatchiligi vujudga kelishi va taraqqiy topishining eng yangi tarixini tadqiq etish va o'qitish, ilmiy, ilmiy-omnabop, o'quv-metodik, ma'rifiy adabiyotlarni tayyorlash va chop etish, ilmiy-fanning ta'lim va boshqa jitmoy sohalar bilan integratsiyasi mexanizmlarini mustahkamlash va rivojlantirish borasida ilmiy, madaniy, ta'lim, jamoat muassasalari va tashkilotlari faoliyatini muvofiqlashtirish ishlarining samaradorligini oshirish, yoshlarda, avvalambor umumta'lim maktablari, kasb-hunar kollejlari, akademik litseylar o'quvchilarida,

oliy o'quv muassasalari talabalarida mamlakat tarixi haqidagi chuqur bilimlarni shakllantirish maqsadida qabul qilingan.

O'zbekiston tarixini zamonaviy talab darajasida o'rganish, tarixiy-madaniy jarayonlarni va o'limish voqealarini yangi ilmiy yondashuvlar va qarashlar tamoyillari orqali ta'riflash, asl manbalarga tayangan holda masalani tahlil etish muhim vazifa hisoblanadi.

Bugungi kunda madaniy va ma'naviy merosni tiklash hamda keng targ'ib qilish, tarix ilmi-fan sohasidagi yangi tadqiqotlar natijalarini ta'lim jarayoni, darslik va o'quv adabiyotlariga tatbiq etish, iqtidorli yoshlarni ilmiy faoliyatga jalb qilish dolzarb ahamiyat kasb etadi³.

O'zbekistonning jahon sivilizatsiyasi taraqqiyotiga qo'shgan hissasini o'rganish va targ'ib etish, ta'lim-tarbiya sohasida undan keng foydalanish, yosh avlodni tarbiyalashda o'ta muhimdir. Zero, ma'naviyatning asosi bo'lmish tarix insonparvarlik qadriyatlariga sodiqlik, milliy g'urur va iftixor, vatanparvarlik tuyg'ularini yuksaltirishda muhim omil, tarixiy xotira esa milliy o'zlikni anglashga, inson dunyoqarashini kengaytirishga va tarixiy ongini shakllantirishga ko'mak beruvchi katta kuch hisoblanadi.

Mamlakatimizda yuksak bilimli, ma'naviy barkamol avlodni yuzaga keltirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylandi. Ilmi-fan taraqqiyotini ta'minlash va innovatsion jarayonlarni jadallashtirish borasida mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning mohiyati va mazkur sohada erishilgan yutuqlar hozirgi kunda xalqaro hamjamiyat tomonidan haqli tarzda e'tirof etilmoqda.

Shubhasiz, yangi avlod o'quv adabiyotlari ham yuqorida ta'kidlangan mulohazalarga hamohang ravishda zamonaviy talablarga javob berishi darkor. Ta'lim tizimining sifat jihatidan takomillashuvi uchun unga, avvalo, ilmi-fan yangiliklari, innovatsiyalarni tatbiq etish lozim.

2015-yil O'zbekistonning eng yangi tarixi masalalari bo'yicha muvofiqlashtiruvchi-metodik markazning tashabbusi bilan oliy ta'lim muassasalarining tarix yo'nalishlari uchun «O'zbekiston tarixi» darsligini tayyorlash g'oyasi ilgari surilgan edi. Mazkur yo'nalishda O'zMU Tarix fakulteti professor-o'qituvchilari bilan hamkorlikda, tarix yo'nalishlari talabalarini uchun to'rt tomondan iborat, eng qadimgi davrlardan bugungi kunga qadar bo'lgan davrni gamrab olgan darslik yaratildi.

² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risidagi Farnoni [Elektron resurs]. <http://strategy.regulation.gov.uz/uz/document/2>.

³ Mirziyoyev Sh. Buyuk ketelagimizni mard va olijanoib xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent: O'zbekiston, 2017. – B.473.